

- Winnifred Fallers Sullivan, Robert A. Yelle, & Mateo Taussig-Rubbo (Eds.), *After Secular Law (The Cultural Lives of Law)*, Stanford, California: Stanford University Press, 2011, XIII + 381 s.

Değerlendiren: Abdurrahman Yazıcı*

After Secular Law, büyük ölçüde eserin editörleri Winnifred Fallers Sullivan, Robert A. Yelle, Mateo Taussig-Rubbo tarafından 2009 yılında organize edilen ve 2008 yılındaki çalıştayın devamı niteliğindeki konferansta sunulan tebliğlerden derlenmiştir.¹ Kitap, giriş bölümü dışında editörlerden Robet A. Yelle ve Mateo Taussig-Rubbo da dâhil 17 müellifin makalesinden oluşmaktadır.

Kitapta, hukuk ve sekülarizm arasındaki ilişki ile hukukun sekülerleşme sürecinin, seküler hukukun bireysel ve toplumsal tecrübesiyle birlikte tarih, antropoloji, hukuk, teoloji, siyaset ve felsefe gibi sosyal bilimlerden ele alınması hedeflenmiştir. Eserin ilk bölümünde, hukukun sekülerleşme süreci daha çok tarihî ve teorik yönüyle ele alınırken (s. 1-160) ikinci bölümde, kültürel ve pratik yönüyle ele alınmaktadır (s. 181-365). Kitaptaki makalelerin bir bütün olarak aşağıdaki soruları tartıştıkları görülmektedir:

1. Seküler hukuktan maksat nedir?
2. Din-devlet ayrımının mahiyeti nedir?
3. Din-devlet ayrımının sınırları nereye kadardır?
4. Hukuk, dinden hangi yönlerde ayrılmaktadır?
5. Seküler hukuk, Avrupa kaynaklı mıdır?
6. "Avrupa'daki sekülerleşme süreci" benzeri gelişmeler, farklı tarihî dönem ve kültür coğrafyalarında gerçekleşmiş midir?
7. Seküler hukuk hangi süreçte ortaya çıktı? Seküler hukukun ortaya çıkış dönemleri, çıkış sebepleri ve sonuçları nelerdir?
8. Hristiyan teolojisinin, seküler hukukun oluşum ve dönüşümündeki rolü nedir?
9. Modernitenin hukuki ve politik yapısını anlamak için Hristiyan teolojisini bilmek gerekli midir? Eğer gerekliyse hukukçu, ilahiyatçı ve seküler din bilimciler arasındaki disiplin farklılığı nasıldır?

Kitabın ilk makalesinde Robert A. Yelle, sekülarizmin kaynağı ve tanımına ilişkin tartışmalara girmeksizin seküler hukukun oluşumu ve dinden ayrılışının izlerini, Hristiyanlık tarihinde aramaktadır. Yelle, "Moses' Veil: Secularization as Christian Myth" (s. 23-43) başlıklı makalesinde "İsa'nın kurtarıcılığının", Hristiyanlığın merhameti ile Yahudi huku-

* Dr., Süleymaniye Vakfı, Din ve Fitrat Araştırmaları Merkezi

1 Re-Describing the Sacred / Secular Divide: The Legal Story (2008, March 27-29); Re-Describing the Sacred / Secular Divide: The Legal Story II (2009, May 1-3, Friday-Sunday), The Baldy Center for Law & Social Policy, University at Buffalo Law School, Buffalo, NY.

ku arasında ayrışmaya neden olduğunu, "Musa'nın peçesi" (*Mose's Veil*) olarak nitelendirildiği "On Emir'deki ritüel hukukun karanlığının", Hristiyanlığın Yahudilikle ilişki ve farklılığını sembolize ettiğini söylemektedir. Yelle'nin argüman olarak ileri sürdüğü Pavlus'un mektubundaki, "İncil'in, Musa'nın peçesi olan Yahudiliği tamamlarak kaldırdığı" (Korintoslular'a İkinci Mektup, 3/12-17) pasajıyla İsa'nın çarmıha gerilmesi iddiasıyla ilgili yer alan "kurtuluşun Kudüs'teki tapınağın peçesinin yırtılıp kaldırılarak İsa'nın kurbanlığıyla başladığı" (Matta 27/51) pasajları dikkat çekicidir. Hristiyanların, Musa'nın şeriatını doğal, sivil ve ritüel hukuk olarak ayırdıktan sonra, onların "ritüel hukuku" (*ceremonial/ritual/religious*) da kaldırmaya çalıştıklarını ifade eden Yelle, seküler hukukun günümüzde dine karşı takındığı tavır, Hristiyanlığın Yahudiliği marjinalize ederek ikinci sınıfa koyma stratejisinden aldığını" belirtmektedir (s. 33). Sekülerizmin modern dönemdeki sürecine ilişkin de değerlendirmelerde bulunan yazar, "seküler hukukun dönüşümü" ve "hukukun dinden uzaklaşmasının" Protestanlık inancı esaslarından "sadece imanın" (*faith alone / sola fide*) (Luther, 1984, s. 13 vd.) yeterli olduğu akidesiyle devam ettiğini kaydetmektedir (s. 26). Yelle, Hristiyanlığın Yahudilikle ilişkisiyle antisemitizm arasında olduğu gibi, "Musa'nın peçesi" kavramıyla da günümüzde zaman zaman sekülerizm, kamusal alan ve din ekseninde tartışılan Müslüman kadınların başörtüsü arasında da ilişki kurmaktadır (s. 27). Seküler hukukun Hristiyan dünyadaki, özellikle de Batı Avrupa'daki seyrini ele alan makale, farklı hukuk sistemlerinin çeşitli kültür ve medeniyet havzalarındaki sekülerleşme süreçlerine değinmemesiyle eksiklik oluşturduğu söylenebilir. Fakat gerek makalenin çalışmaları gerekse Yelle'nin farklı kültür havzalarındaki sekülerleşme sürecini ele alan çalışmasının (Yelle, 2009, s. 141-71) da bulunması, bu eksikliği anlaşır hâle getirmektedir. Benzer şekilde gerek makalelerin sınırları gerekse Batı Avrupa'nın modernitenin kaynağı ve zirvesi olması hasebiyle ilgili birikimin de bu bölgede olması, kitaptaki diğer çalışmalara da benzer tenkitler yöneltmeyi engellemektedir.

Jakob de Roover de "Secular Law and the Realm of False Religion" (s. 43-62) başlıklı makalesinde, seküler hukukun, dini tanımlamasına ve dinin alanının sınırlarını çizerek belirlemesine yoğunlaşmaktadır. Bu durumu da Batı Hristiyanlığının genişlemesi ve İngiliz sömürgesi altındaki Hindistan'da seküler hukukun ortaya çıkışı örneğinde incelemektedir. Roover, "devlet ve hukukun farklı inançlara tarafsız olmasında" ve "dinin alanının belirlenerek sınırının çizilmesinde" seküler kıstas bulunmadığından seküler *hukukun / otoritelerinin* bir dinin teolojik tasavvuruna ait din dilini, evrenselleştirerek din üzerinde tahakküm kurmasına dikkat çekmektedir (s. 43-45). Günümüzde de örnekleri görüldüğü üzere yazar, seküler hukuk sistemlerinin, "bazı dinî pratiklerin diniliğini tespitleri" ile "çeşitli dinlerin 'sapkın pratikleri' iddiasıyla yasaklamalarını" modern seküler hukukun bir açmazı olarak nitelendirmektedir (s. 44-45).

Bu çerçevede, Tim Jensen'in "When is Religion, Religion, and a Knife, a Knife – and Who Decides?: The Case of Denmark" (s. 341-362) başlıklı makalesinde, Roover'in de yukarıdaki makalesiyle ilgili bahsettiğimiz seküler hukukun, diniliğe karar verme ve dinî olanı sınırlandırma çelişkisine ilişkin veriler sunmaktadır. Jensen, *Jyllands Posten*'de 2005'de

yayımlanan Muhammed (sav)'e hakaret içerikli karikatürlere ilişkin Danimarka'da başta savcı olmak üzere yetkililerin tavrını (s. 348-352), resmi kiliseye ödenen zorunlu vergilerin ve doğan çocukların resmi kiliseye kaydının zorunluluğunu (s. 345), pasaportlardaki çarmıha gerilmiş İsa figürünü, bu açıdan ele almaktadır (s. 346). Yazarın seküler hukukun açmazını gösteren bir örneği de Sih inancına mensup bir kişinin, Kopenhag'da ABD büyükelçiliğine vize başvurusu için gittiğinde, dinî inancından dolayı taşımak mecburiyetinde olduğu "kirpan=kama" ile büyükelçiliğe Danimarka polisi tarafından alınmamasıdır (s. 352-356).

Kitapta, din ile sekülerizm – hukuk ilişkisini "politik teoloji", "kurban" ve "kutsal" çerçevesinde inceleyen dört makale bulunmaktadır. Sekülerleşme sürecini anlama ve anlamlandırmada ilk modern dönemin bilinmesinin, günümüz seküler otoriteleri üzerindeki tartışmalardan önemli olduğunu belirten Jonathan Sheehan, "Assenting to the Law: Sacrifice and Punishment at the Dawn of Secularism" (s. 62-79) başlıklı makalesinde, bu ilk modern dönemdeki din ve politika arasındaki ilişkiyi tartışmaktadır. Sekülerleşme sürecini ortaya koyma amacıyla, 17. yüzyıl Avrupa'sındaki siyasi ortamı, özellikle de İngiltere'yi döneme ait iki metinden² hareketle yeniden okumaktadır. Sheehan, seküler politik düzendeki dinî motiflerin dinden bağımsız politik güç olarak bulunmalarının, dinin sekülerizme karşı başarısı olmadığını, bunun politik düzene bağlılık ve gerekliliğinin zaferi olduğunu söylemektedir. Bu çerçevede seküler devletin, "kurban = *sacrificia*" yoluyla kutsallaştırmasını ortaya koyması açısından Banu Bargu'nun, "Stasiology: Political Theology and the Figure of the Sacrificial Enemy" (s. 140-159) başlıklı makalesi dikkat çekmektedir. Bargu, Carl Schmitt'e ait politik teoloji teriminin kullanım ve anlamındaki değişim süreci çerçevesinde dinî ve siyasi olanın taşıdığı köken, lafız ve kurumsal ortaklık açısından konuyu ele almaktadır. Bruca Rosentstock da "Against Sovereign Impunity: The Political Theology of the International Criminal Court" (s. 160–181) başlıklı makalesinde Uluslararası Ceza Mahkemesi (ICC)'nin kaynak, hedef ve işleyişini, politik teoloji açısından incelemektedir. Bu konudaki son makale, kitabın editörlerinden Mateo Taussig – Rubbo'ya aittir. Rubbo, "Sacred Property: Searching for Value in the Rubble of 9/11"³ (s. 322-341) adlı makalesinde, politik olanın kutsala yer vermemesine karşın, Amerika'daki 11 Eylül hadisesinden sonra devletin ya da sekülerin, amacına uygun şekilde içi boşaltılan nesnelere istediği değerlerle doldurarak kutsallaştırmasına vurgu yapmaktadır.

Sekülerizm - hukuk ilişkisi, kitaptaki bazı makalelerde, ABD ve Avrupa'daki çeşitli Hristiyan mezhepler arasındaki çekişme ve ihtilaflarla, din-devlet etkileşimi çerçeve-

2 Bu metinler şunlardır: Charles I, King of England. (1648/1649). *Eikon basilike: The pourtraicture of his sacred majestie in his solitudes and sufferings*. London; Milton, J. (1649). *Eikonoklastes, in answer to a book intitl'd eikon basilike*. London.

3 Bu makaleyle Winnifred Fallers Sullivan, Kathryn Lofton, Kristen Tobey, Jeremy Biles'in ayrı ayrı değerlendirmeleri için bkz. Response to Mateo Taussig-Rubbo, "Sacred Property: Searching for Value in the 9/11" (June, 2009). Marty Center, University of Chicago Divinity School Web Forum. <http://divinity.uchicago.edu/martycenter/publications/webforum/archive.shtml>, (12.09.2012)

sinde işlenmektedir. Rachel Weil, "National Security and Secularization in the English Revolution of 1688" (s. 80-100) adlı makalesinde "muhteşem" ve "kansız" olarak da isimlendirilen 1688 İngiliz devrimi sonrası ve öncesini mukayese ederek, İngiltere'de kraliyete ve duruma göre Katolikliğe veya Protestanlığa bağlılığı ölçme amaçlı "din testlerini" ("Test acts", 1979) ele almaktadır. Weil, devrim öncesi durumla sonrasını Protestanlarla Katolikler arasındaki çatışma ve ilişkileri mukayese ederek bu dönemdeki yaşananlarla günümüzde yaşanan çeşitli hadiseler arasında benzerlikler kurmaktadır. Yazar, İngiltere'de ilgili devrim öncesi ve sonrasında iktidarın muhalefete yaptığı baskı ve suçlamayla 1950'lerde Amerika'da ateistlere karşı yapılan "komünist" suçlamasını ve modern seküler Batı dünyasında Müslümanların potansiyel suçlu görülmelelerini aynı şekilde değerlendirmektedir (s. 82-83, 96-97). Konuyla ilgili ikinci makale, ABD'de Uniteryanlar ve Kalvinistler arasındaki ihtilafı ele alan Stephanie L. Phillips'e aittir. Phillips bu makalesinde, İsa'nın şahsiyeti üzerindeki teolojik farklılık temelinde ayrılan Uniteryanlarla Kalvinistlerin 19. yüzyılın başlarındaki kilise mülkleri ve dinî cemaatlerin yönetimdeki etkileri konusundaki çekişmeye yer vermektedir (s. 101-118). Phillips, makalesinde devlet destekli kiliselerin yapısına ilişkin bilgi verdikten sonra 19. yüzyılın başlarında ABD Massachusetts eyaletindeki Uniteryan-Kalvinist ihtilafını din ile hukuk ve sekülerleşme ilişkisi çerçevesinde ele almaktadır. Yazar, bu çatışmaya ilişkin çeşitli tespitlerde bulduktan sonra, 21. yüzyılda hâlen devam eden kilise malları üzerindeki tartışmaların teolojik temellerine de vurgu yapmaktadır (s. 112-113). Amerika'daki hukuk ve sekülerizm ilişkisini dinî grup ve mezheplerin çekişmeleriyle, din-devlet ilişkilerinden hareketle ele alan bir makale de Mary Anne Case'ye aittir. Case, makalesinde eşcinsel evliliklere ilişkin farklı Protestan mezheplerinin, Roma Katolikleriyle Yahudilerin tavrını ele almaktadır (s. 302-321).

Kitapta sükelerleşme süreci, akademik boyutuyla incelenmektedir. Amerika'daki akademik sekülerizm üzerine çalışması (Masuzwa, 2011) bulunan Tomosko Masuzwa, "The University and the Advent of the Academic Secular: The State's Management of Public Instruction" (s. 119-139) adlı makalesinde, akademik sekülerizmin izlerini takip etmektedir. Bu çerçevede Masuzwa, değişim sürecinden geçerek modern üniversitelerin günümüzdeki şekillerini almasını kilise temelinde, özellikle de 18. yüzyıl Prusya'sındaki Michigan Üniversitesi'nin 19. yüzyılın ortalarına kadarki değişim örneğinde ele almaktadır. Yazarın da işaret ettiği, seküler devletin kamusal eğitim alanını düzenlemesi ve akademinin her türlü yeni formlarını dizaynı, sekülerleşme sürecinin günümüzdeki durumunu ve ulaştığı merhaleyi göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Kitapta sekülerleşme süreci, teorik olarak Hristiyanlık ve Batı dünyası çerçevesinde incelenmekle birlikte İslam dünyası ile Asya-Uzak Doğu gibi farklı coğrafya ve kültür havzalarındaki hukuk-sekülerleşme ilişkisini kültürel ve pratik olarak inceleyen makaleler de vardır. Hussein Ali Agram, "Sovereign Power and Secular Indeterminacy: Is Egypt a Secular or a Religious State?" (s. 181-200) başlıklı makalesinde, sekülerizm-hukuk ilişkisini Mısır örneğinde inceleyerek Mısır'ın seküler olup olmamasını tartışmaktadır. Agrama, tüm dinlere eşit seküler Mısır'da amme menfaatini, *kamu düzenini / public*

order / al-nizam al-'aam, dinî inançları ve kişisel hakları korumak için kanuni hâlde olmayan *hisbe*⁴ gibi İslami prensiplerin davalarda kullanılmasıyla liberal sekülerizmin aşıldığını iddia etmektedir (s. 181-185). Mısır'daki din-devlet ilişkileriyle sekülerizm üzerine başka çalışmaları da bulunan yazar (Agrama, 2012a, 2012b), bu durumun sadece Mısır'a özgü olmadığını, modern sekülerizmin dinî yaşantıyı belirleme, müdahale etme ve yönetme şeklindeki devletin egemenlik gücünün, geçmişte olduğu gibi günümüzde de Fransa, Almanya ve İngiltere gibi çeşitli ülkelerde de bulunduğunu belirtmektedir. Noah Salomon da, "The Ruse of Law: Legal Equality and the Problem of Citizenship in a Multireligious Sudan" (s. 200-221) başlıklı makalesinde, iç savaş sonrası çok kültür ve dinli Sudan'da kültürel/dinî kimliği ve vatandaşlık sorununu incelemektedir. Salomon, sömürgecilik sonrası toplumlarda vatandaşlık sorununa çözüm olarak ileri sürülen *rule of law / hukukun üstünlüğü* ilkesini tenkit ederek bu sayede Sudan gibi sömürge sonrası toplumlarda ülkedeki hâkim hukuk ve yönetimin, azınlıkların dinî – kültürel haklarına baskın geldiğini söylemektedir. İslam dünyasıyla ilgili üçüncü makale de Markus Dressler tarafından kaleme alınmış olup "The Religio-Secular Continuum: Reflections on the Religious Dimensions of Turkish Secularism" (s. 221-242) başlığını taşımaktadır. Dressler, Türk laiklik politikasına yoğunlaştığı çalışmasını, dinî kurumları yöneten devletin rolü (s. 223-228), Alevilerin hukuki açıdan Sünnilerden ayrılması (s. 228-232), başörtüsü tartışmaları ve partilerin yapısal oluşumu örneğinde ele almaktadır (s. 233-238). Markus, dinin, modern siyasetin parçası olduktan sonra ekonomi ve eğitim gibi sistemlerde belirleyici olmaya başlayarak tartışma konusu olmakla birlikte, seküler hukukun da etkisini artırıp kuvvetlendirerek dinin alanını sınırlayıcı ve tanımlayıcı rolüne vurgu yapmaktadır. İslam dünyasıyla ilgili bu üç makalenin de İslam'ın sekülerizme bakışını veya sekülerizmin İslam dünyasındaki seyrini incelemekten ziyade, çeşitli pratik sonuçlardan hareketle günlük yaşantıdaki din-devlet ilişkileri boyutunda kalmaları sebebiyle yetersiz ve yüzeysel olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla sekülerizmin Hristiyanlık kaynaklı olarak Avrupa'daki Rönesans, Sanayi Devrimi, Reformasyon süreçlerinden bağımsız olmaması ve başta İslamiyet, Yahudilik ve Hinduizm gibi dinlerin sekülerizme farklı tavırları nedeniyle sekülerizm – hukuk ilişkisinin sadece Batı dışı dünyada da ele alınmış olması, çalışmanın bütünlüğünü bozduğu gibi sekülerleşme sürecinin anlaşılmasını da zorlaştırmaktadır.

Sekülerleşme süreci ve hukuk ilişkisine ilişkin kitapta, Asya ve Uzak Doğu'dan farklı din ve kültürlerle ilişkin pratik örneklere yer veren makaleler de bulunmaktadır. Bu bağlamda David M. Engel, "The Spirits Were Always Watching: Buddhism, Secular Law, and Social Change in Thailand" (s. 242-260) başlıklı makalesinde, yirminci yüzyılın başlarından itibaren Tayland'daki kanunlaştırmalarda, dinî pratiklerle örfi hukukun etkililiğine karşın 1935'de Tayland Medeni ve Ticaret Kodu'nun kabulüyle Budizm'in etkisinin azalmasıyla devlet-yerel, kanuni – dinî ve örfi – hukuki arasındaki değişim üzerinde

4 Hisbe, İslam hukukunda terim olarak, "emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker", yani "iyiliği emretmek, kötülükten nehyetmek" prensibi uyarınca genel ahlakı ve kamu düzenini koruma faaliyetlerini ve özellikle bununla görevli müesseseyi ifade etmektedir.

yoğunlaşmaktadır. Thomas Blom Hansen de "Secular Speech and Popular Passions: The Antinomies of Indian Secularism" (s. 261-282) başlıklı makalesinde, Hindistan'daki kendine özgü sekülerizmin, özellikle Pakistan ile 1947'de ayrılmasından sonraki yerleşme ve evrimleşme sürecini kültür -politika sınırları çerçevesinde farklı sekülerizm politikaları bağlamında ele almaktadır.

Kaynakça

Kitab-ı Mukaddes: Eski ve Yeni Ahit (1985). İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi.

Luther, M. (1984). *Der kleine catechismus* [Luther's small catechism]. Aachen: Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn.

Yelle, R. A. (2009). The Hindu Moses: Christian polemics against Jewish ritual and the secularization of Hindu Law under colonialism. *History of Religions*, 49, 141-71.

Response to Mateo Taussig-Rubbo, "Sacred property: Searching for value in the 9/11". (2009, June). Marty Center, University of Chicago Divinity School web forum. Retrieved September 12, 2012, from <http://divinity.uchicago.edu/martycenter/publications/webforum/archive.shtml>.

Test acts. (1979). In *Encyclopædia Britannica* (Vol. IX, p. 907). Chicago: Encyclopedia Britannica Inc.

Masuzwa, T. (2011). Secular by Default? Religion and the university before the postsecular age. In Philip Gorski et. al. (Eds.), *The postsecular in question* (pp. 185-215). New York and London: NYU Press.

Agrama, H. A. (2012a). *Questioning secularism: Islam, sovereignty and the rule of law in Egypt*. Chicago: University of Chicago Press.

Agrama, H. A. (2012b). Reflections on secularism, democracy and politics in Egypt. *American Ethnologist*, 39(1), 26-31.